

КРИТИКА ТА БІБЛЮГРАФІЯ

Володимир Головченко

*ВІД "САМОСТІЙНОЇ УКРАЇНИ"
ДО СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ
УКРАЇНИ: НАРИСИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ ПОЧАТКУ ХХ ст.*

Харків. Майдан. 1996. - 190 с.

Сімдесят років відділяють названу узагальнюючу наукову працю з історії української соціал-демократії від перших спроб її спеціальною об'єктивним розглядом в монографіях Осипа Гермайзе і Аркадія Ріша, виданих 1926 р. Автор рецензованого дослідження максимально повно скористався наданими незалежною Українською державою можливостями опрацювання донедавна недоступних дослідникам джерел (архівних і опублікованих, але захованих від людського ока за сімома замками) і, спираючись на їх інформаційний потенціал, розробив вказану проблему значно ґрунтовніше за своїх попередників.

Не приховує В. І. Головченко і прикладної мети дослідження, не без підстав заявляючи, що воно може стати ключем до розуміння багатьох суспільно-політичних проблем сучасності, корисним надбанням суспільних рухів і політичних партій, незалежно від їх соціальної орієнтації (с. 4). На підтвердження цих висновків він посилається на висловлювання популярного нині націонал-демократа, колишнього діяча дисидентського руху і в'язня ГУЛАГу Левка Лук'яненка, який свідчив, що на його світогляд неабиякий вплив справила своєю демократичністю і соціалістичністю складена 1903 р. програма Революційної Української Партії (с. 32) -- партії соціал-демократичного спрямування, яка діяла на теренах Наддніпрянської України.

До речі, використавши архівні і опубліковані українською діаспорою матеріали, В. І. Головченко остаточно уточнив місце і час заснування цієї партії -- Харків, 1899 р. Він вніс ясність і щодо питання про хронологічних та ідейних попередників РУП: засновану на початку 1896 р. Іваном Стсшенком та Лесею Українкою "Групу українських соціал-демократів" та трохи пізніше створену і очолену Мар'яном Меленевським "Групу сільських робітників - соціал-демократів Київської губернії". І хоча за кількісним складом вони, як і організована 1900 р. у Кисні Богданом Ярошевським з дещо претензійною назвою "Українська соціалістична партія" (напередодні першої російської революції вона розчинилась у Польській соціалістичній партії), були дійсно групами чи гуртками інтелектуалів, які не мали міцних зв'язків з народними масами, наслідували традиції "притаманної всьому українському рухові в Російській Імперії гуртківщини", їхній теоретичний доробок, насамперед щодо національного і соціального питань, помітно вплинув на вироблення програмних засад справжніх українських соціал-демократичних партій, першою (за хронологією) з яких була Революційна Українська партія (с. 12–16).

Щоправда, вона так і не стала масовою: за даними різних джерел, в її лавах налічувалося від 300–400 до 10 тис. "організованих робітників". В. І. Головченко аргументовано вважає наближеною до реальності

першу цифру, а друга, на його думку, відображала переважно зв'язки партії в сільській місцевості, "де будь-якого селянина, що відвідував нелегальні збори, не важко було для округлення рахунку зарахувати до своєї організації" (с. 57). В даному разі авторитетність джерела ("Доклад Української Соціалдемократичної Робітничої Партії Росії Міжнародному Соціалістичному Конгресови в Штутгарт!". — Львів, 1907) не завадила автору критично проаналізувати його зміст.

На жаль, не скрізь дослідник саме так опрацьовує джерела. Зокрема, без будь-якого коментаря він наводить нічим не аргументовані прогностичні міркування одного з лідерів української соціал-демократії початку ХХ ст. Миколи Порша щодо її здатності охопити своїм впливом чи не увесь українськомовний промисловий пролетаріат Степової і Правобережної України (с. 39). Так само на підтвердження своєї тези про сучасний міжнародний соціал-демократичний рух як наймасовіший автор без будь-яких порівнянь наводить приблизне число виборців, що його підтримують, залишаючи читачів у невіданні щодо загальної чисельності соціал-демократичних партій (с. 4).

Не спирається на історичні реалії і навіть не впливає з багатого фактичного матеріалу, наведеного в книзі, погляд автора нібито крізь рожеві окуляри на українську соціал-демократію початку ХХ ст. як на "єдину дієву національну політичну силу", "найдинамічнішу силу в тогочасному українстві" (с. 169, 171). Зазначимо, що національний ліберально-демократичний рух того часу через кооперативи, просвіти, думські "клуби", інші подібні самодіяльні організації чинив значно більший вплив на маси. Зрештою мимохідь це визнає й автор, вказуючи, що "українська соціал-демократія у передвоєнний період залишилася в стані організаційної стагнації, Іюступаючись у національному житті Товариству Українських Поступовців" (с. 124). Відомо (ці дані наводяться і в рецензованій книзі), що навіть у період найактивнішої діяльності УСДРП (піч час революції 1905— 1907 рр.) у її лавах перебувало не більш як 3000 чол.

Значного впливу в масах українська соціал-демократія не мала. Щоправда, жандармське відомство було схильне розглядати масові селянські заворушення 1902 р. на Лівобережній і Слобідській Україні як наслідок агітаційної діяльності РУП, але фахівці-історики оцінюють такий висновок як одну з версій професійних охоронців режиму царського самодержавства. Автор рецензованої праці чітко не визначив свою позицію з цього приводу: в одному місці зазначає, що селянське повстання значною мірою було спричинене саме рупівською агітацією й пропагандою (с. 43), в іншому (с. 40) категорично заявляє, що немає підстав перебільшувати значення агітаційно-пропагандистської діяльності для вибуху селянського невдоволення, бо основною його причиною було гостре малоземелля і кабальні умови відробіткової системи оренди землі.

Викликає сумнів авторське положення про те, що марксизм і його російський різновид нібито не надавали "належної ваги тим питанням, що найбільше турбували українців як представників поневоленої нації, - - національному і аграрному" (с. 170). Якщо такий висновок ще певною мірою можна підтримати щодо першого питання, то цього не можна сказати щодо другого: з самого початку своєї творчо-публіцистичної діяльності найвпливовіший лідер російської соціал-демократії В. Ленін спеціалізувався на розробці історико-економічної та аграрної проблематики, в період революції 1905— 1907 рр. написав ряд спеціальних праць з аграрного питання і згодом був визнаний його авторитетним фахівцем навіть помірковано-ліберальними колами учених.

Подвійне ставлення автора і до так званого українського марксизму, ідейну боротьбу за утвердження положень якого в українсько\гу соціал-

демократичному русі початку ХХ ст. розгорнула преса УСДРП. Отже, хоча В. І. Головченко не згадує про традицію в українському марксизмі, започатковану ще в 70-х роках М. Зібером, М. Драгомановим, С. Подолинським і насильницьки припинену на рубежі 20–30-х років ХХ ст. комуністично-тоталітарними властями, дослідник усе ж вбачає у ньому активний чинник політичного життя Росії й Австро-Угорщини початку ХХ ст. (с. 126). З другого боку, він беззаперечно засуджує прагнення прихильників українського марксизму наповнити "національну ідею, чужу українським робітникам, глибоко рідним їм соціальним змістом класових інтересів", вбачаючи в цьому не більше й не менше як прагнення "розпалювання внутрішньонаціональної класової боротьби" (с. 125- 126).

Нам ці звинувачення уявляються штучно запозиченими з арсеналу сучасної політичної боротьби. В такому ґрунтовному науковому дослідженні, яким є рецензована праця, вони зайві. Тим більше, що в ній цілком слушно зазначається, що керівники РУП свій соціалізм називали "глибоко національним" і "активно виступали проти вульгаризації марксизму російською соціал-демократією шляхом фаталізації революційної теорії, нехтування свободи вибору, звуження простору для особистої ініціативи і оригінальної творчості" (с. 29).

Не підтверджений багатим конкретним матеріалом книги, який об'єктивно розкриває найскладніші перипетії історії української соціал-демократії, бравурно-піднесений узагальнюючий висновок ангора про неї як про "єдину дієву національну політичну силу, що витримала всі удари реакції в 1907– 1914 рр." (с. 169). Та й авторські ремарки в ході аналізу ним конкретного фактичного матеріалу зафіксували як найбільш характерні явища того періоду інертність, безініціативність, розгубленість і організаційну аморфність у стані партійного будівництва в місцевих осередках УСДРП, безрезультатність спроб активізувати і розширити партійну діяльність, припинення виходу в світ внаслідок матеріальних труднощів одних періодичних видань української соціал-демократії і кепські справи з розповсюдженням інших (с. 120– 123).

Дійсно, як свідчить зміст рецензованої праці, історія української соціал-демократії сьогодні більше повчальна своїм негативним, ніж позитивним досвідом. Автор передмови до неї - голова Харківської регіональної організації Соціал-демократичної партії України Г. Євлахов слушно зазначив, що шлях української соціал-демократії початку ХХ ст. був драматичним, очевидно, маючи на увазі насамперед навіть не постійні переслідування її царськими властями, а чвари і розбрат, які роз'їдали живе тіло партії протягом усього періоду її існування.

В книзі ця сторінка історії української соціал-демократії розкрита найбільш повно. Зокрема, в РУГІ з часу її зародження відбувалася боротьба між двома течіями - національно-демократичною і соціал-демократичною, що, зрештою, привела до утворення 1902 р. Української Народної Партії, проведення "чистки" від неукраїнських та ідеологічно чужих елементів і наступної реорганізації РУП в УСДРП, суперництва між ЦК УСДРП та її так званою Закордонною групою, заперклої боротьби лідерів партії за визначальний вплив у центральних друкованих органах, пошуків сильніших союзників в інших політичних партіях, потурашгя розколу в українській соціал-демократії провідниками РСДРП, які наполегливо втовкмачували у політичну свідомість мас Ленінову думку про те, що асиміляція українського пролетаріату прийшлим з Великої Росії робітництвом була "фактом, безумовно, прогресивним".

Звичайно, внутріпартійна боротьба в українській соціал-демократії мала принципову основу, внаслідок чого як антипод УСДРП виникла Українська соціал-демократична спілка, незабаром навіть організаційно підпорядкована РСДРП (шкода, що цьому політичному утворенню

української соціал-демократії В. І. Головченко не приділив такої ж уваги, як УСДРП). Здебільшого ж, як правильно зазначено в рецензованій книзі, чвари породжувалися "давньою недугою вітчизняною соціал-демократичного руху -- амбітністю його керівників", схильністю їх до кон'юнктури через "відсутність бачення політичної перспективи" (с. 112, 146).

Певне організаційне зближення спілчан і керівників УСДРП відбулося при створенні 4 серпня 1914 р. Союзу визволення України, але істотного впливу у Наддніпрянській Україні він не мав (до того ж його історія хронологічно охоплює період, який виходить за межі рецензованої книги і має бути предметом спеціальних досліджень, які нині, до речі, активно проводяться істориками Києва і Львова).

В рецензованій праці В. І. Головченка порушені найкардинальніші питання історії РУП і УСДРП (з 1899 до 1914 р.), пов'язані з їх "українізаторською місією" (термін автора) у місті й на селі, співпрацею соціал-демократів з "просвітами" і кооперативами, орієнтацією програмних вимог і революційних дій на зразки західноєвропейської соціал-демократії, а в Російській імперії -- Бунду.

Автор спеціально спиняється на висвітленні позицій українських соціал-демократів щодо єврейського питання, "оскільки довгий час ця проблема була об'єктом витончених фальсифікацій з боку як раданських, так і певної частини зарубіжних вчених, які силкувалися довести, ніби рунням від Іючатків їх діяльності був притаманний антисемітизм" (с. 68). Незаперечними фактами, почерпнутими з архівних першоджерел, автор переконливо спростовує ці інсинуації.

Так само багато фактів, шача частина яких уперше введена до наукового обігу, переконливо доводять правильність авторського положення про те, що "віч Іючатків існування українського соціал-демократичного руху як у Австро-Угорщині, так і в Росії чітко простежується не лише Праї - нення до співпраці та взаємодопомога, а й усвідомлення спільності кінцевої мети обох загонів вітчизняної соціал-демократії" (с. 15).

Інакше ставиться автор до російської соціал-демократії, для якої навіть існування української нації, не говорячи про її самовизначення, було надто проблематичним (с. 94) і спроби налагодження спілкування з якою наражалися на вимоги певної організаційної та щепної підлеглості українських соціал-демократів російській великодержавницькій шовіністичній доктрині. Втім остання спиралася на давню традицію негативно-критичного ставлення до участі українців у діяльності російських революційних організацій, недвозначно висловлювану М. Драгомановим, Лесею Українкою, М. Грушевським. На тому ж наголошує В. І. Головченко, підкреслюючи, що така участь не приносила помітної користі для річного краю, не сприяла справі визволення власне українського народу (с. 10, 23).

Конкретно розкривається у монографії неоднозначна пошція істориків - В. Лигицького, М. Грушевського, І. Крип'якевича щодо розгортання діяльності за незалежність України напередодні першої світової війни (с. 118— 119). Не обходить увагою автор і такого історичного парадоксу: 1) рівень національної самосвідомості широких мас українського населення Лівобережжя і Слобожанщини був вкрай низьким; 2) там же, а також у Києві внаслідок наявності відносно повноцінної соціальної структури населення (висока частка українського дворянства, городян, інтелігенції, з лав яких вийшло чимало керівників, теоретиків і активістів РУП і УСДРП) склалися найсприятливіші суспільно-політичні та соціально-економічні умови для діяльності власне українських революційних організацій. Зрештою, саме цей реїон України став місцем найактивнішої діяльності вітчизняної соціал-демократії на початку ХХ ст. (с. 16— 17, 31, 37, 73).

Отже, слабкість тогочасного українського соціал-демократичного руху у цьому парадоксі зумовлювалася його відірваністю від широких народних мас. Чи не слід, виходячи з даного уроку історії, замислитися багатьом сучасним **політичним** зверхникам, які гордовито розглагольствують про своє елітарне призначення у розбудові Української держави і так чи інакше нехтують опорою на здебільшого мовчазні, але добре розуміючі наймасовіші соціальні "низи"?!

Монографія В. І. Головченка, написана на високому науковому рівні, за змістом є повчальною і сучасною, її корисно прочитати і науковцю, і політику, і тим, хто Іде готуються стати ними.

В. Г. СЛРБКІЇ (Київ)